

ЯН ПОЛЬКОВСЬКИЙ – НАРИСИ РЕЦЕПЦІЇ

Життя і творчість Яна Польковського доволі неординарні, але парадоксально мало присутні у свідомості читача.

Незвичний у його біографії вже сам початок творчого шляху – Польковський був першим поетом, котрий дебютував поза комуністичною цензурою та відмовлявся брати участь в офіційному літературному житті до розпаду ПНР. Перші вірші, які він почав писати з 1977 року, ще за часів навчання на полоністиці в Кракові, були опубліковані 1978 року в підпільному літературному часописі *Zapis*. Також його вірші виходили друком у газеті краківського Студентського комітету Солідарності *Sygnal*, співредактором якої був Польковський. Це була перша незалежна молодіжна організація в радянському блоці. Наступні збірки його віршів – «Це не поезія» (1980), «Дихай глибоко» (1981), «Вогонь» (1983) і «Дерева» (1987) – видавалися без втручання цензури. Дебют Польковського був важливий і підтверджував вплив так званого самвидаву, а поет своїм ставленням співтворив процес боротьби польської культури за незалежність.

Коли Польща відновила самостійність, Польковський уже міг публікуватися в офіційних видавництвах («Елегії з Тимовських гір та інші вірші», 1990), але зосередившись на відбудові держави, він замовк на двадцять років. Його яскраве повернення («Канти», 2009) було подією, яку не могли зігнорувати навіть ідеологічні вороги. Специфіка польського літературного життя, вплутаного в політичні суперечки, вплинула на те, що наступні збірки не викликали широкого резонансу («Тінь», 2010), що не змінює того факту, що

незвичні для польської літератури «Голоси» (2012) і сенільна «Гірка година» (2015) вважаються найбільшими літературними досягненнями вільної Польщі. Річ у тім, що коли ми пишемо про поета в 2022 році, маємо на увазі когось, хто переважною частиною свого доробку належить уже до XXI століття. Отже, більш ранній аналіз його творчості, проведений у кінці минулого століття, потребує значної корекції чи доповнення. Однозначно варто присвятити час книжкам, хоча б поетичним збіркам, виданим пізніше. Це, зокрема: «Процесія привидів» (2018), «Розмови з Ружевицем» (2018), «Батькова ложка» (2021) чи «Змішані мови» (2021) та друга збірка віршів «Коли Бог вагається. Поезія 2018–2022» (2022).

Біографія поета та її політичний контекст впливають на сприйняття його творчості. Ще кілька років тому Польковського силувалися замкнути у формулі «найвидатнішого поета воєнного стану», попри те, що в цей період він видав лише одну збірку віршів («Вогонь»), третю в його доробку. Про перший період творчості автора «Елегії з Тимовських гір» можна багато дізнатися з досліджень Станіслава Бараньчака, Яна Блонського, Тадеуша Ничка та Маріана Сталі. Ці видатні критики підкреслюють майстерне поєднання поетичного «я», вплутаного в особисті моральні та екзистенційні дилеми, з трагічною долею власного народу та – у ширшому розумінні – історією Східної Європи. Смуток і трагізм історії в цій поезії легко перериваються делікатною силою високих цінностей, чие очевидне, хоч і під загрозою, існування дає особі та спільноті полегшення й надію на гідне виживання. Вірші, написані після великого повернення, продовжують запропоновану в молодості лінію, що виражає єдність особистого досвіду поета і долі народу. Історія Польщі й поляків виражається та описується у віршах через сімейний досвід, а наголошення емпіричної ідентичності цих переживань стає емблемою поезії Польковського. Нові збірки автора, створені вже у XXI столітті, коментували відомі критики: Пшемислав Даковіч, Анджей Хорубала, Войцех Кудиба і Павел Прухняк. Кілька років тому спробу цілісного аналізу творчості поета зробили професори Кшиштоф Коєхлер і Войцех Лігенза. Нещодавно те саме здійснив і Анджей Хорубала у вступі до видання вибраної поезії під назвою «Необхідні вірші» (2021). Перша антологічна публікація нарисів та аналіз цих творів, яка певною мірою замінювала

монографію, вийшла 2017 року під назвою «Я вже вимираю у моїй епосі», а Войцех Кудиба написав книжку «Пам'ять і гідність. Про поезію Яна Польковського». Видання «На землі і на небі. Нариси про земну і небесну батьківщину Яна Польковського» є об'єднаною (і найчастіше скороченою) версією зібраних вступів, післямов і нарисів, написаних у 2017–2022 роках, які стали результатом мого кількарічного супроводу цього митця, чия присутність я вважаю за надзвичайно важливу для розуміння новітньої історії поляків. А оскільки останнім часом історія знову прискорилася, пробуджуючи принаймні декого зі сну про нестерпну легкість буття, зосередження уваги на історичних змінах здається напрочуд актуальним. Це екзистенціальна, серйозна поезія, яка порушує важливі питання, що стосуються нашої долі тут, на землі, і проблеми, які виходять за рамки сфери буденного.

★

Виразною рисою сформованого і зрілого голосу поета є метафізичний тон, вплетений у розмову про Реальність. Те, що справжнє, прекрасне і добре, відсилає до понадрозумового та нескінченного. Правда історії – навіть найбільш трагічна – відновлює віру в чесність, совість і розумові здібності людини всупереч приголомшливій силі брехні та безміру маніпуляції. Іронія, сарказм і навіть гнів поета, спрямовані проти зла, яке чинять пройдисвіти та вбивці, поєднуються в цій поезії із захопленням захисниками нематеріального та співчуттям до жертв. Краса природи, до якої поет винятково чутливий, відсилає до космічного порядку – так само, як краса мистецтва, навіть якби воно мало бути реконструйоване з уцілілих уламків або виринали з далекого минулого. Коли мова заходить про красу, Польковський не може стримати захоплення, а іноді навіть екстатичних чи молитовних висловлювань. Прояви добра, солідарності та любові в морі звичного зла, підлості та зради – тим цінніші, що вони непохитні, – дають силу і радість життя, а передусім тиху надію, висловлену стримано, оскільки вона є предметом роздумів. Старі цінності, часто ті, від яких відрікаються чи які висміюють, будують таємне порозуміння між автором, вразливим читачем

і великими тінями предків. Це завдання залишається актуальним, попри те, що криза європейської цивілізації настільки потужна, що забирає подих і надію (це особливо було помітно в найновіших на сьогодні збірках Польковського з 2021 року – «Батькова ложка» і «Змішані мови», де найменше надії), а загрози найстрашніші, бо походять із середини розпаду того, що колись було Європою. Глобальна хвиля епідемії та рішуче, революційне заперечення основ, на яких збудовано свободу особистості, права громадянина та людську гідність, похитнули віру поета в можливість виживання, але не в її правдивість. Найбільшого приниження зазнала мова – творець і любов людини. Мова, більш брехлива, ніж тоталітарні режими, що спираються на силу війська та політичної поліції. Мова, що тиранить заміною значень і правовим кляпом, піддана цензурі не урядів, а революційних еліт, перетворилася на найбільшого ворога та засіб гноблення.

Розгляньмо контекст останнього півстоліття. У часи молодості поета історична реальність (тоталітарна практика, тобто фізичне насилля та новомова як духовне насилля) ускладнювала довіру до слова. Проте мова в поезії Польковського не була полем підозр (хоча в часи його молодості побутувала недовіра до поетики Нової Хвилі), але завдяки очищенню з бридкої багнюки суспільного вжитку – робила можливою угоду з читачем, особливо тим, який поділяв захоплення поета красою польської мови. Польковський, як і Зигмунт Куб'як, закоханий у можливості польської мови, що збагачена великою дозою класичної латини (див. «Гімн» у збірці «Тінь»). Незаплямоване слово поета, яке черпає силу з Яна Кохановського та Адама Міцкевича, здатне правдиво описати всю красу чуттєвого світу, реальність снів і мрій, страхи та жахіття стихії історії, а також найніжніші почуття до дружини й дітей. Польковський виявляє солідарність із Казімежом Вежинським, Чеславом Мілошем, Збігневом Гербертом, Осипом Мандельштамом і Йосипом Бродським. Це лише ті, з ким він переживав кошмарне ХХ століття, бо повний список Достойних Тіней був би надто довгим для цього короткого вступу. Додам лише, що Бродський втратив довіру Польковського, коли виявилось, що колишній зек радянських таборів не зміг позбутися великоросійського чобота, зневаги до слабших націй та не визнає їхнього права на незалежність. Невиданий вірш

«На незалежність України» став відомий лише після смерті лауреата Нобелівської премії. Це один із багатьох прикладів хвороби російської культури, у якій навіть найвидатніші, як Олександр Пушкін чи Федір Достоєвський, відчували презирство до інших слов'ян. Звідси нова версія «До приятелів-москалів», яку написав Польковський під час російського вторгнення в Україну (НОВ, II, 242).

Окрім поетичних покровителів, починаючи від Гомера і св. Луки, які пильнують поета, оберігаючи від падіння, добрими духами поезії автора «Правопису» та «Голосів» є батьки, інші члени родини і дерева. Це справжній і метафоричний Арденський ліс, відкритий на крутих схилах Тимовських гір. Там протягом п'яти років (або п'яти зим, як говорив сам поет), після подолання труднощів активного життя, колишній головний редактор *Arka* і *Czas*, а також речник прем'єр-міністра Яна Ольшевського реалізує старий ідеал під назвою *vita contemplativa*. Відлюдник перебуває «дедалі ближче до себе» і завдяки цьому розуміє, що «тільки майбутнє можна покинути / решта є поверненням» (***) [Бути або таїтися...], ПП, II, 12).

Немає сумніву, що фізична ізоляція виявилася надзвичайно плідною для Польковського і водночас поглибила його розмови з великими духами. Найкращим доказом цього є вся збірка автора під назвою «Розмови з Ружевичем». Написання віршів-відповідей на вірші інших поетів не вважається рідкістю в літературній практиці, про що свідчать хоч би твори Ружевича, присвячені Леопольдові Стаффу, або вірші Польковського, які були написані у відповідь на поезію Казімежа Вежинського, Александра Вата і Яна Лехоня. Унікальність ситуації полягає швидше в масштабності цих згадок: Польковський створив кільканадцять поетичних дискусій, посылаючись на конкретні твори автора «Неспокою»¹. Завдяки цьому постала особлива збірка сердечної, хоч місцями гострої полеміки.

*

Питання про оригінальність або, як нині частіше кажуть, своєрідність – це питання про новизну поетичного підходу. Це за-

¹ «Неспокій» – збірка поезії Тадеуша Ружевича (прим. перекл. Маріанни Восковнюк, далі – М. В.).

гальне формулювання де-факто містить кілька детальних питань щодо специфічного підходу до мови (а отже, і її розуміння), тем, які постійно виникають, і використаних літературних прийомів. Але це також питання про ставлення до себе, читача і світу, включно із самим розумінням поета своєї позиції та вимог, які він ставить потенційному читачеві. Тут варто одразу зазначити, що така стратегія (поширена серед найбільших поетів ХХ століття, таких як Герберт, Мілош, Ружевич) геть не полегшувала читання, а отже, не приваблювала натовпи читачів, які нині звикли до швидкоплинних контактів, неглибокого сприйняття та пояснення найважливіших сенсів на поверхні слова.

У випадку Польковського ще Ян Блонський зауважив, що він поет, який вимагає від свого читача максимум уваги та не пише для всіх. Оскільки великий майстер інтерпретації не уточнює, у чому полягають ці вимоги, додаю, що те, що відбувається у віршах автора «Батькової ложки», було приховано під поверхнею і вимагає зусиль для розшифрування, а точніше, доповнення через здогад, розуміння алюзії та посилання до ширшого культурного контексту, іноді заледве згаданого в тексті. Вірші Польковського постають перед нами з нарисом особистих деталей на історико-культурному тлі. І тільки в такій формулі вони повні. Досить рідко поет пише твори, що звужуються до суто особистих почуттів, які варто розуміти лише як запис стану емоційного «я».

В епоху стратегії флірту високої культури з формами поп-культури (культури, яку часто записують у лапках як «висока», аби позбавити її «узурпації вищості»), у часи переваги розмовної мови над «високим стилем» Мілоша, у момент, коли емоційність бере гору над інтелектуальною рефлексією – поет уперто наполягає на багатозначності та глибині значущої мови, що вимагає уважного прочитання і серйозних зусиль. Поет сенсу в пошуках свого читача (не «кожного», а «обраного») ставить бар'єри і примножує труднощі, оскільки шукає справжнього інтелектуального контакту. І він дуже вибагливий у цьому пошуку співрозмовника, він не марнує часу на порожні балачки з кожним. Він високо цінує свою інтуїцію, думки й емоції та хоче поділитися ними з тим, хто готовий розділити їх за значенням: володіти ними разом. Ця ексклюзивність має захистити ретельність обміну думками в часи всеохопного по-

верхнього спілкування за допомогою новітніх технологій, які зводять взаємну присутність до публікацій або вподобайок у так званих соціальних мережах.

Для поета важлива співпраця з читачем, від якого він очікує розкриття місць нерозкритих, доповнення невисловленої думки, завершення змальованої картини, заповнення вірша-еліпсиса, у якому залишилося багато невисловленого. Читач повинен зробити це, послуговуючись власним досвідом і особистою чутливістю. Ситуації у творах були описані так ощадно й делікатно, наче запрошували додати деталі, про які ми здогадувалися, або наповнити їх власним досвідом. Будемо сподіватися, що розміщені в цій книжці висловлювання типу *ars poetica* сприятимуть кращому взаєморозумінню поета з читачем. Ці вірші містять припущення, немов інструкції, завдяки яким можна здогадатися про наміри автора, але також і поля, відкриті на спільну історичну пам'ять і культурну спадщину, яку ми поділяємо із земляками. Переважно це стосується творів, присвячених Польщі та Європі, які, з одного боку, є особистою справою поета, а з другого – просять про участь у переживанні спільної долі. Натомість у цій поезії багато віршів, які намагаються передати правду індивідуальної долі, уписаної в трагічну долю польської спільноти, і вони не обмежуються репресивними періодами нашої історії, як комунізм чи воєнний стан (а отже, пережитих поетом особисто), але також стосуються давнішої трагічної історії, наприклад, періоду поділу Польщі чи Другої світової війни.

*

У поезії автора «Батькової ложки», що творив уже у XXI столітті, проявляється занепокоєння про руйнування доробку європейської культури – поневіреної, висміяної або свідомо знищеної в ім'я ідеології небуття. Цей мотив, спільний у польській поезії для Мілоша, Герберта і Ружевича, пронизаний страхом, що вигнаний з Європи та зраджений Бог справді пішов. Страшна безплідна пустеля – таке бачення Європи поділяє старше покоління поетів. Польковський дожив не тільки до загроз, а й до звичної катастрофи

західного світу, символом якого є охоплений полум'ям Нотр-Дам або знищення (як політично некоректних) книжок Астрід Ліндгрєн у Швеції. Останні вірші були написані в часи пожежі, спричиненої в Америці *Black Lives Matter*, вульгарних маніфестацій руху «Страйк жінок» (у якому брали участь і діти), а також російського вторгнення в Україну.

Наше спільне сьогодні у вільній Польщі та Європі, яка переживає бунт проти власної традиції, є темою розмови, до якої запрошено читача. Останні твори, які ще не увійшли до жодної збірки, – найкращий цьому доказ. Поет, немов сейсмограф, реагує на війну, близьку нам географічно, військово, політично, а головне – емоційно. Це зіткнення чутливості й реальності сповнене поезії. Так було на початку творчості Польковського і так є нині.